

Peace Agreement for Ukraine and Lessons Learnt from Balkans and Nagorno-Karabakh

By Dr. Mariya Heletiy
Senior Fellow, Peace Processes and Conflict Resolution

In the annual volume of the National Academy of
Sciences of Ukraine's Institute of World History

September 2025

**UKRAINE FOUNDATION
FELLOWSHIP
PUBLICATIONS**

Мирна угода для України на основі уроків війн на Балканах та в Нагірному Карабаху

У сучасних умовах, коли традиційні підходи до врегулювання збройних конфліктів часто зазнають невдачі, важливо проаналізувати історичний досвід вирішення складних війн. Балкани й Нагірний Карабах стали прикладами того, як міжнародна спільнота, попри формальні зобов'язання, залишалася безсилою перед агресією та ескалацією насильства. Водночас ці конфлікти продемонстрували, що сталий мир можливий лише за умови комплексного підходу, який враховує не лише політичні компроміси, а й реальні зміни на полі бою та притягнення винних до відповідальності.

Саме тому українське питання потребує нового бачення й адаптації найкращих практик з урахуванням реалій сьогодення. Розгляд уроків минулих конфліктів дозволяє уникати повторення фатальних помилок і вибудувати дієві механізми для досягнення справедливого миру.

У цій статті розглянуто підходи до врегулювання російсько-української війни та можливі мирні угоди між Україною та Росією, спираючись на досвід балканських воєн і конфлікту в Нагірному Карабаху. Стаття визначає роль правосуддя та відповідальності у врегулюванні конфліктів задля забезпечення миру та безпеки в Україні та світі.

Ключові слова: війна, конфлікт, Балкани, Нагірний Карабах, санкції, воєнні злочини, перемир'я.

Heletiy M.M. Peace Agreement for Ukraine and lessons learnt from Balkans and Nagorno-Karabakh

Currently, when traditional approaches to resolving armed conflicts often fail, it is important to analyze the past experience of addressing complex wars. The Balkans and Nagorno-Karabakh have become examples of how the international community, despite formal obligations, remained powerless in the face of aggression and escalating violence. At the same time, these conflicts demonstrated that sustainable peace is possible only through a comprehensive approach that takes into account not only political compromises but also real changes on the battlefield and bringing perpetrators to justice.

That is why the Ukrainian question requires a new vision and the adaptation of best practices with consideration of current realities. Studying the lessons of past conflicts makes it possible to avoid repeating fatal mistakes and to build effective mechanisms for achieving a just peace.

This article examines the approaches to resolving the Russian-Ukrainian war, and possible peace agreements between Ukraine and Russia based on the experience from the Balkan wars and the Nagorno-Karabakh conflict. Finally, the article elaborates on the role of justice and accountability in conflict resolution to achieve peace and security in Ukraine and globally.

Keywords: war, conflict, Balkans, Nagorno-Karabakh, sanctions, ceasefire.

Вступ. Незалежно від різних поглядів на врегулювання збройних конфліктів, жодна війна чи військовий конфлікт, подібний до війни в Україні, не

були вирішені виключно шляхом переговорів. Мирні переговори, безумовно, є частиною процесу побудови миру, але вони є радше результатом усіх засобів, а не вирішальним інструментом. Залежно від складності та масштабу конфлікту, його врегулювання може вимагати військових інтервенцій (з боку третьої сторони) і часто супроводжується запровадженням тимчасової міжнародної адміністрації чи моніторингової місії на територіях, які знаходяться в зоні конфлікту чи під тимчасовою окупацією. Конфлікти на Балканах та у Нагірному Карабаху показують, що лише поєднання переговорів із суттєвими та вирішальними військовими здобутками однієї зі сторін може дати позитивний результат і зупинити війну. Додаткові заходи, такі як ембарго чи санкції, мають обмежений ефект і, як правило, дають відчутні результати лише в довгостроковій перспективі.

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну створило новий прецедент у міжнародних відносинах. Росія, як постійний член Ради Безпеки ООН, ядерна держава та гарант безпеки, порушила міжнародне право та післявоєнний світовий порядок і продовжує загрожувати міжнародній безпеці застосуванням ядерної зброї. Її агресія створила небезпечний прецедент для багатьох «сплячих» конфліктів у світі – на Близькому Сході, в Азії, Африці та, можливо, в інших регіонах. Світ опинився у пастці «права сили», а не загальновизнаного «верховенства права». Якщо найсильніший здобуває все без міжнародних наслідків, то кількість конфліктів у світі зростатиме. У той же час, ООН виявиться неспроможною запобігати або зупиняти нові війни. Тому необхідно виробити нові підходи до миротворчості.

Аналіз конфліктів на Балканах і в Нагірному Карабаху

Серед нещодавніх конфліктів у Європі, які мали місце після Другої світової війни, жоден військовий конфлікт не був вирішений мирним шляхом. Водночас мирні переговори використовувалися для припинення вогню, перегрупування та підготовки до контрнаступу або фактичного закріплення результатів війни. Війни у Хорватії, Боснії і Герцеговині, Косові та Нагірному Карабаху є очевидними показовими прикладами. Усі ці конфлікти були врегульовані лише після застосування військової сили, за якою слідували мирні переговори та укладення мирних угод.

Під час кожного з цих конфліктів сторони продовжували вести переговори навіть під час бойових дій і підписували угоди, проте більшість із них так і не були виконані й не дали суттєвих результатів. Переговори радше були спробами зафіксувати вимоги та умови, які мали увійти до фінальних мирних домовленостей. Коли вимоги одного разу опинялися на столі переговорів, вони зазвичай залишалися частиною майбутньої мирної угоди.

Війни на Балканах і в Нагірному Карабаху продемонстрували, що дипломатичні формати, такі як Мінська група ОБСЄ, залишаються малоефективними без військової переваги однієї зі сторін. Перемир'я 1994 р. в Нагірному Карабаху зафіксувало статус-кво, але не розв'язало основних причин конфлікту. Лише рішучі воєнні дії Азербайджану у 2020 р. та повторна операція у 2023 р. призвели до докорінної зміни ситуації та фактичного розпуску невизнаної Нагірно-Карабахської Республіки. Більше того, обидва приклади показують, що дипломатія без сили не приносить належного результату. Водночас, використання сили без наступних політичних домовленостей не гарантує довготривалої стабільності. Тому, Балкани досі залишаються

вразливим регіоном, а Південний Кавказ, після підписання мирної угоди між Азербайджаном та Вірменією, мають шанс на стабілізацію ситуації [1].

Таким чином, основний висновок – врегулювання війн вимагає комплексного підходу, зокрема поєднання воєнних дій, які змушують сторони припинити насильство, та наявності сильних міжнародних інституцій, здатних гарантувати виконання політичних рішень.

Врегулювання війн через примус до миру

Війна в Боснії і Герцеговині (1992-1995) та війна в Косові (1998-1999) слугують прикладами врегулювання конфліктів шляхом примусу до миру. Війни завершилися підписанням Дейтонських угод (14 грудня 1995 р. [2]) та Угоди в Куманово (9 червня 1999 р. [3]). Ці угоди стали можливими лише після інтервенції НАТО, яка завдала ударів по позиціях боснійських сербів у Боснії та по Сербії під час косовської кризи.

Під час боснійської війни, що розгорнулася на етнічних і релігійних лініях розмежування (сербі, боснійці та хорвати), спроби запобігти війні, зокрема план Ж. Кутільєро [4], зазнали поразки¹. Війна розпочалася у 1992 р. з зіткнень між підрозділами югославської армії в Боснії (пізніше трансформованої в Армію Республіки Сербської, VRS) та Армією Республіки Боснія і Герцеговина (ARBiH), сформованою боснійцями, а також хорватськими силами оборони [5]. У 1994 р. серби втратили перевагу й було підписано Вашингтонську угоду, яка заклала основу для створення Федерації Боснії і Герцеговини. Згідно з цією угодою, територія, що перебувала під контролем хорватських сил оборони та Армії Республіки Боснія і Герцеговина, була поділена на автономні кантони у складі Федерації Боснії і Герцеговини, а також було підписано попередню угоду про конфедерацію між Хорватією та Федерацією Боснії і Герцеговини. Але війна продовжувалася. Лише після втручання НАТО, яке відбулося після облоги Сараєва (1992-1995) та різанини у Сребрениці й на ринку Маркале (1994 і 1995 рр.), стало можливим укласти мирну угоду і зупинити війну. НАТО втрутилося на прохання сил ООН (UNPROFOR) та атакувало сербські військові літаки і кілька позицій боснійських сербів у 1994 р. У серпні-вересні 1995 р. НАТО завдало ударів по вибраних позиціях Армії Республіки Сербської [6], завдавши поразки сербським силам [7]. Це відкрило шлях для переговорів, і вже 26 вересня 1995 р. в Нью-Йорку (США) були досягнуті базові принципи мирної угоди.

Війна остаточно завершилася лише після підписання Загальної рамкової угоди про мир у Боснії і Герцеговині (Дейтонські угоди, що були узгоджені в Дейтоні, штат Огайо, США) 14 грудня 1995 р. Ця угода закріпила особливий статус Республіки Сербської та дозволила провести демаркацію кордонів між Федерацією Боснії і Герцеговини та Республікою Сербською. Угода визначала правила виборів у БіГ на засадах створення політично нейтрального середовища, захисту виборчих прав, свободи вираження поглядів, свободи преси, свободи об'єднань та містила домовленості щодо Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії та захист прав людини [8]. Додатки до Дейтонської угоди конкретизували положення щодо різних аспектів життя у БіГ (військових, безпекових, прав людини, виборів, питань біженців тощо).

¹ У 1992 р. Ж. Кутільєро, який був координатором мирної конференції для колишньої Югославії, разом з лордом П. Каррінгтоном запропонував план вирішення кризи та запобігання війні в Боснії і Герцеговині, який передбачав створення трьох конституційних національних одиниць, згідно з якими серби та боснійці мали отримати по 44% території БіГ, а хорвати - решту (12%).

Угода передбачала розгортання у Боснії і Герцеговині багатонаціональних сил з підтримання миру (IFOR) під проводом НАТО. 80 тис. військовослужбовців IFOR мали забезпечувати дотримання умов миру, сприяти постконфліктній відбудові, надавати допомогу переміщеним особам при поверненні додому, збирали зброю, проводили розмінування тощо.

Угода також обмежувала розгортання військ та навчання в певних районах, розпускала спеціальні підрозділи та озброєні цивільні групи, забезпечувала контроль за виробництвом зброї, забороняла імпорту зброї, використання військових літаків та гелікоптерів, обмежувала доступ до важких озброєнь, мін та боєприпасів. Крім того, вона передбачала впровадження Конституції Боснії і Герцеговини, яка закріплювала основи функціонування БіГ, гарантувала права громадян і вводила інститут колективної Президії (Президія БіГ складалася з трьох представників від сербів, хорватів та босняків). Високий міжнародний представник здійснював моніторинг виконання мирної угоди, сприяв співпраці всіх сторін у цивільних аспектах і координував діяльність цивільних інституцій у Боснії і Герцеговині.

На відміну від Боснійської війни, косовська війна (1998-1999) була збройним конфліктом між силами Союзної Республіки Югославія (Сербія і Чорногорія) та Армією визволення Косова (KLA), яка діяла як сепаратистське військове формування (на той час Косово було частиною Югославії)². Конфлікт завершився лише після нанесення масованих авіаударів НАТО по території Сербії у березні 1999 р., які змусили президента СРЮ С. Мілошевича віддати наказ про виведення військ СРЮ з Косова та допустити присутність сил НАТО.

Конфлікт у Косові розпочався ще до розпаду Югославії, після скасування автономного статусу Косова, що стало підставою для створення паралельних інституцій та військової структури — Армії визволення Косова (KLA) [9]. Із 1996 р. KLA регулярно здійснювала атаки на сербських силовиків та представників державних органів влади в Косові³. У відповідь Югославія збільшила чисельність регулярної армії у регіоні. У 1997 р. криза загострилася й потребувала втручання міжнародної спільноти. Резолюція Ради Безпеки ООН 1199 [10] закликала до політичного врегулювання гуманітарної кризи. Для моніторингу виконання цієї резолюції була створена Косовська верифікаційна місія ОБСЄ (жовтень 1998 р. – червень 1999 р.) [11], яка включала велику кількість неозброєних спостерігачів (аналогічно до Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ в Україні у 2014-2019 рр.), однак її мандат не відповідав масштабам викликів, і вже в грудні 1998 р. перемир'я було порушено обома сторонами.

Угода в Рамбуйє 18 березня 1999 р. [12] була підписана албанською, американською та британською делегаціями, однак відхилена югославською та російською делегаціями. Угода передбачала перехід Косова під адміністрацію НАТО як автономної провінції у складі Югославії та розміщення 30 тис. військових НАТО для підтримання порядку в Косові, право пересування військ НАТО територією Югославії (включно з Косовом) та імунітет НАТО і його персоналу від югославського законодавства. Водночас вона дозволяла розміщення 1500 військовослужбовців югославської армії для охорони кордонів,

² Армія визволення Косова була створена у 1990-х рр. для боротьби проти дискримінації та репресій сербської влади проти етнічних албанців, які розпочалися після скасування автономії Косова у 1989 р.

³ Ціль Армії визволення Косова також включала створення Великої Албанії через уніфікацію всіх територій де мешкали етнічні албанці (південна Сербія, північна Македонія, Чорногорія).

1000 військовослужбовців для виконання командних і допоміжних функцій, невеликої кількості прикордонної поліції та 3000 місцевих поліцейських.

Після відмови СРЮ від підписання Угоди Рамбуйє, 22 березня 1999 р. спостережна місія ОБСЄ була відкликана з Косова. За цим послідувала військова операція НАТО проти СРЮ, як тривала з 24 березня по 10 червня 1999 р. До операції були залучені всі країни-члени НАТО, крім Греції. Було задіяно бл. 1000 літаків, які переважно діяли з баз в Італії. Авіація НАТО завдавала ударів по югославських підрозділах та військових об'єктах на землі, включаючи стратегічні цілі. Військова інтервенція змусила С. Мілошевича погодитися на присутність НАТО в Косові та погодитися на Угоду в Куманово [13], яка за своїми ключовими положеннями була близькою до Угоди в Рамбуйє [14]. 12 червня 1999 р. багатонаціональні сили з підтримання миру в Косові (KFOR) чисельністю 30 тис. військовослужбовців під проводом НАТО розпочали вхід у Косово. Угода передбачала також виведення з регіону югославських військ і сербських формувань.

Хоча операція НАТО проти СРЮ була проведена без схвалення Ради Безпеки ООН, її обґрунтовували як «гуманітарну війну» [15]. В такому контексті її підтримали багато країн, включаючи США, Велику Британію, Францію, Німеччину, Єгипет, Японію, Малайзію, Об'єднані Арабські Емірати, Албанію, Туреччину, Чехію. Дії НАТО виправдовувалися країнами-членами НАТО та їхніми союзниками в сенсі запобігання гуманітарній катастрофі в Косові [16; 17]. Своєю чергою Генеральний секретар ООН Кофі Аннан формально підтримав дії НАТО в Косово як випадок, коли застосування сили може бути законним у прагненні до миру [18].

Росія, Китай та Індія засудили бомбардування СРЮ. Росія винесла це питання на розгляд Ради Безпеки ООН як «одностороннє застосування сили, що є грубим порушенням Статуту ООН». Резолюція, яку підтримали лише Китай, Намібія та Росія, не була ухвалена.

У 1999 р. ООН створила й розгорнула Тимчасову адміністративну місію ООН у Косові (UNMIK) [19], яка забезпечувала тимчасове управління регіоном, включно з усіма законодавчими, виконавчими та судовими повноваженнями. Після дев'яти років управління та проголошення незалежності Косова у 2008 р. мандат місії було змінено, а її завдання зосереджено на сприянні безпеці, стабільності та дотриманні прав людини в Косові.

С. Мілошевич, переданий у червні 2001 р. до Міжнародного трибуналу, помер у в'язниці у 2006 р. У 2004 р. президент Сербії Б. Тадіч від імені сербського народу вибачився за злочини, скоєні у Косові. Своєю чергою у 2010 р. президент Хорватії В. Павлетич вибачився за роль своєї країни у Боснійській війні, а парламент Сербії ухвалив декларацію, яка «засуджує злочини, скоєні проти боснійського населення у Сребрениці».

Роль Сербії, яка була промисловим центром регіону і виступала ініціатором агресивної війни проти сусідів, значною мірою подібна до агресивної ролі Росії, починаючи з вторгнення в Крим у 2014 р. Жодні угоди чи мирні переговори не мали ефекту до моменту рішучих і масованих авіаударів НАТО, які негайно зупиняли війну та подальші жертви серед цивільних. Оскільки Росія не підтримала Сербію під час операцій НАТО, це нібито доводило, що вона прагнула уникнути прямого протистояння з НАТО й могла запропонувати лише дипломатичну підтримку в ООН та інших міжнародних організаціях.

Врегулювання балканських війн шляхом рішучого застосування сили, що призвело до швидкої поразки Сербії, внутрішнього повстання проти її керівництва та зрештою передачі С. Мілошевича до Міжнародного трибуналу його ж колишніми соратниками, є надзвичайно важливим історичним прецедентом. Разом з економічними та персональними санкціями ці кроки мають бути знову розглянуті західними союзниками стосовно Росії загалом, а також її вищого політичного та військового керівництва, їхніх родин і підконтрольного бізнесу.

Врегулювання конфліктів шляхом домовленостей про тимчасове припинення вогню

Хорватія та Нагірний Карабах можуть слугувати прикладами тимчасового припинення вогню з метою виграшу часу для перегруповання сил та встановлення контролю над територією. Під час війни за незалежність у Хорватії лише план С. Венса [20] приніс певні результати. Мирний план був узгоджений між хорватською владою та Республікою Сербська Країна (РСК), тоді як керівництво СРЮ постійно консультувалося та ухвалювало рішення від імені РСК [21]. План визначався як «тимчасова угода для забезпечення миру та безпеки, необхідних для переговорів щодо загального врегулювання югославської кризи» [22]. Він встановлював умови для розгортання військ ООН та поліцейських спостерігачів, контролю за дотриманням режиму припинення вогню та відведення чи розформування військ у Східній і Західній Славонії та Країні (території, що перебували під контролем сербських сил та Югославської народної армії). План також дозволяв повернення біженців і створював умови для переговорів щодо остаточного політичного врегулювання війни. Він складався з двох угод: Женевської угоди та Угоди в Сараєво (угоди про імплементацію) [23], яка дозволила забезпечити тривале припинення вогню під наглядом Сил ООН із захисту (UNPROFOR).

Припинення вогню стабілізувало ситуацію в Хорватії, і в 1992 р. вона була офіційно визнана Європейським Співтовариством [24] та стала членом ООН за умови захисту прав людини та дисидентів. Однак угода не була повністю імplementована. Збройний конфлікт тривав у менших масштабах. Але Угода дозволила хорватській армії перегрупуватися та підготувати військову операцію за підтримки інструкторів НАТО. Вже у 1992 р. хорватська армія провела кілька операцій із відновлення контролю над окремими хорватськими містами (Дубровник, Шибеник, Задар), а на початку 1993 р. бойові дії відновилися під час операції «Масленіца» [25]. Рада Безпеки ООН ухвалила Резолюцію 958 [26], яка дозволила літакам НАТО діяти на території Хорватії і 21-23 листопада 1994 р. НАТО завдало ударів по аеродрому Удбіна, який контролювала РСК. Пізніше хорватська армія застосувала тактику бліцкригу, щоб прорвати сербську лінію фронту та оточити військові підрозділи РСК [27]. Операція «Буря» (контрнаступ за участі 100 тис. хорватських військ) [28] дала змогу Хорватії повернути майже всі окуповані землі.

Війна в Хорватії завершилася підписанням Ердутської угоди (1995) [29], яка встановила однорічний перехідний період із Перехідною адміністрацією РБ ООН, дозволила розгортання міжнародних сил зі сприяння реалізації угоди для підтримання миру і безпеки в регіоні. Вона також передбачала демілітаризацію регіону протягом 30 днів після прибуття міжнародних сил. Перехідна адміністрація мала забезпечити можливість повернення біженців і переміщених

осіб, допомогти у відновленні нормального функціонування всіх державних служб у регіоні та створенні тимчасових професійних поліцейських сил для зміцнення довіри між усіма етнічними групами. Особливу увагу було приділено правам людини та основоположним свободам, зокрема праву людей вільно повертатися до місця свого проживання та гарантіям безпеки, відновленню права власності (поверненню майна, вилученого незаконним шляхом, або компенсації за майно, яке не підлягає поверненню). Угода також визначала часові рамки для Перехідної адміністрації щодо організації виборів до всіх органів місцевого самоврядування під міжнародним наглядом і надавала сербській громаді право створити спільну раду муніципалітетів за 30 днів до завершення перехідного періоду. Уряд Хорватії мав повністю співпрацювати з Перехідною адміністрацією та міжнародними силами. Решта окупованих територій мала бути повернута Хорватії протягом дворічного перехідного періоду.

Упродовж кількох років території, які раніше входили до складу Сербської Країни, залишалися під управлінням ООН. Перехідна адміністрація ООН для Східної Славонії, Бараньї та Західного Срему (UNTAES), створена резолюцією Ради Безпеки ООН 1037 у 1996 р., завершила свою діяльність у 1998 р. Хорватія відновила майже повний контроль над територією у межах державних кордонів [30]. Півострів Превлака перебував під мандатом Місії спостерігачів ООН в Превлаці (UNMOP) до 2002 р. [31]. Після успішної реалізації Ердутської угоди відносини між Хорватією та Сербією поступово поліпшилися, і в серпні 1996 р. обидві країни встановили дипломатичні відносини.

Врегулювання конфлікту між Вірменією та Азербайджаном за регіон Нагірного Карабаху свідчить про застосування схожих підходів. Нагірний Карабах, або Республіка Арцах, був спірною територією між Азербайджаном і місцевими етнічними вірменами. Перша Нагірно-Карабахська війна (1988-1994), відома також як Війна за визволення Арцаху, була збройним конфліктом у анклаві Нагірного Карабаху на південному заході Азербайджану між етнічними вірменами та азербайджанцями Нагірного Карабаху за підтримки з боку Вірменії та Азербайджану. Вона розпочалася зі спроби відокремити регіон від Азербайджану шляхом проведення Нагірно-Карабахського референдуму 1988 р. та його передачі Вірменії. Це призвело до протистояння між вірменами й азербайджанцями, яке на початку 1990-х рр. переросло у повномасштабну війну.

Вірменія здобула перевагу та окупувала Нагірний Карабах і близько 9% азербайджанської території за межами анклаву. В рамках посередницької ініціативи Мінської групи ОБСЄ у травні 1994 р. був підписаний Бішкекський протокол⁴. Протокол мав юридично зобов'язуючий характер. Він передбачав припинення вогню, виведення військ з окупованих територій, відновлення комунікацій та повернення біженців. Для сприяння мирному врегулюванню збройного конфлікту були створені миротворчі сили СНД [32].

Бойові зіткнення відновилися у 2008 р. й епізодично продовжувалися у 2010-2020 рр. Резолюція ГА ООН 62/243 від 14 березня 2008 р., яка вимагала

⁴ Бішкекський протокол 1994 р. – угода про перемир'я, укладена 5 травня 1994 р. між Вірменією, Нагірно-Карабахською Республікою та Азербайджаном, яка призвела до припинення активних бойових дій у Першій карабахській війні. Протокол був укладений за ініціативи Міжпарламентської асамблеї Співдружності незалежних держав, парламенту Киргизької Республіки, Федеральних зборів та МЗС Російської Федерації. Фактичне припинення вогню розпочалося 12 травня 1994 р.

негайного виведення всіх вірменських сил з окупованих територій Азербайджану, не змінила ситуації. У 2020 р. розпочалася Друга Нагірно-Карабахська війна, в ході якої війська Азербайджану провели успішну наступальну операцію. За підтримки Туреччини, що надала нове військове обладнання (безпілотники, сенсори, далекобійну важку артилерію, ракетні озброєння та інформаційні технології ведення війни), Азербайджан захопив Шушу, друге за величиною місто Нагірного Карабаху. 9 листопада 2020 р. за посередництва Росії було підписано угоду про припинення вогню між Вірменією та Азербайджаном. Згідно з угодою, обидві сторони зберігали контроль над зайнятими позиціями, а Вірменія повертала Азербайджану окуповані райони навколо Нагірного Карабаху.

Навколо Нагірного Карабаху та у Лачинському коридорі (єдиному шляху між Вірменією та Нагірним Карабахом) було розміщено бл. 2 тис. російських миротворців із мандатом щонайменше на п'ять років.

12 грудня 2022 р. силові підрозділи Азербайджану почали блокаду Республіки Арцах і Лачинського коридору. Попри перебування російського контингенту, який мав гарантувати вільне пересування по Лачинському коридору, в 2023 р. збройні сили Азербайджану захопили всі стратегічні висоти при нейтралітеті з боку Росії. 19 вересня 2023 р. Азербайджан почав активні бойові дії проти Республіки Арцах, в результаті яких було встановлено контроль над усією територією Нагірного Карабаху.

Бойові дії завершилися після 20 вересня 2023 р. внаслідок рішення вірменських формувань про припинення опору. 28 вересня 2023 р. президент НКР видав указ про розпуск державних органів Республіки Арцах з 1 січня 2024 р. та виведення всіх збройних формувань Армії оборони Арцаху й усіх вірменських збройних підрозділів із регіону. Російський миротворчий контингент був виведений з регіону відповідно до домовленості між В. Путіним і президентом Азербайджану І. Алієвим. На початку жовтня майже все вірменське населення залишило територію Нагірного Карабаху. Остаточні умови завершення конфлікту мають бути визначені в угоді про встановлення миру і міждержавних відносин між Азербайджанською Республікою і Республікою Вірмені, яка була парафована 8 серпня 2025 р. прем'єр-міністром Вірманії Н. Пашиняном і президентом Азербайджану І. Алієвим за посередництва Д. Трампа. В умовах неврегульованого міждержавного конфлікту політичний статус Нагірного Карабаху залишався невизначеним понад 30 років. При цьому міжнародні посередники серед проблемних факторів конфлікту довкола Нагірного Карабаху звертали увагу на протиріччя між принципом права на самовизначення для вірменського населення та принципом територіальної цілісності, згідно якого зміна кордонів можлива лише в разі взаємної згоди сторін. При цьому Республіка Арцах не була визнана жодною з країн світу включно з Вірменією.

Вплив санкцій та Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії на врегулювання війн

Санкції є дуже ефективними лише тоді, коли країна, проти якої вони запроваджуються, має обмежені ресурси та не отримує підтримки з боку інших держав. Персональні санкції, арешт активів, блокування банківських рахунків тощо для країни-об'єкта санкцій та держав, що сприяють незаконним діям, є ключовими. З іншого боку, перспектива майбутнього судового переслідування

може стимулювати найближче оточення політичного та військового керівництва до переговорів про вигідні умови для себе та своїх родин, що може сприяти швидшому завершенню конфлікту.

Під час югославських війн були запроваджені міжнародні санкції проти колишньої Союзнаї Республіки Югославія. Рада Безпеки ООН ухвалила понад сотню резолюцій щодо збройних конфліктів у колишній Югославії. Деякі з них стосувалися сербських утворень поза межами СРЮ. Перший етап санкцій було запроваджено у відповідь на Боснійську та Хорватську війни. Санкції ООН встановлювали ембарго на постачання зброї (зняте після підписання Дейтонської угоди). У 1991 р., після початку Хорватської війни за незалежність, Резолюція Ради Безпеки ООН 713 запровадила ембарго на постачання зброї та військового обладнання до Югославії. У листопаді 1991 р. Європейське Економічне Співтовариство (ЄЕС) наклало економічні санкції проти колишніх югославських республік (зняті в грудні 1991 р., за винятком Сербії та Чорногорії). Санкції забороняли імпорт текстилю з Югославії та призупиняли пакет допомоги ЄЕС обсягом \$1,9 млрд.

У 1992 р. Рада Безпеки ООН заборонила будь-яку міжнародну торгівлю, науково-технічну співпрацю, спортивні та культурні обміни, авіасполучення, а також подорожі урядовців СРЮ (Резолюція 757). За цією резолюцією послідувала низка морських блокад. У 1992 р. США конфіскували всі активи уряду Югославії, розташовані на території США, вартістю близько \$200 млн [33]. Резолюції 820 і 942 забороняли експортно-імпортні операції та заморожували активи Республіки Сербської. Санкції, окрім тих, що стосувалися членства в міжнародних фінансових інституціях, були скасовані лише після завершення Боснійської війни у 1996 р. Більше того, усі санкції були прив'язані до співпраці з Міжнародним трибуналом.

Другий етап міжнародних санкцій був запроваджений проти СР Югославії під час та після війни в Косові. Санкції наклали ООН, Європейський Союз і США. Резолюція РБ ООН 1160 запровадила ембарго на постачання зброї до СРЮ, а Європейський Союз заборонив польоти авіакомпанії «Югославські авіалінії» до країн-членів ЄС та заморозив активи югославського уряду в цих країнах. Після бомбардувань СР Югославії НАТО США та ЄС запровадили торгові й фінансові заборони, включно із заборобою експорту нафти до Югославії (зняті у 2000 р.). Санкції були скасовані у 2001 р. після революції в Югославії та усунення від влади президента С. Мілошевича (жовтень 2000 р.).

Санкції суттєво вплинули на економіку та суспільство Сербії та Чорногорії. Їх сукупний ВВП знизився з \$24 млрд у 1990 р. до менше ніж \$10 млрд у 1993 р. та \$8,66 млрд у 2000 р. Санкції завдали руйнівного удару по югославській промисловості, що призвело до інфляції, нестачі електроенергії, дефіциту газу, медикаментів, продуктів харчування та пального, а також до зростання кількості людей, які живуть на межі або нижче межі бідності. Крім того, санкції вдарили по банківській системі та сприяли поширенню транснаціональної організованої злочинності.

У зв'язку з великою кількістю воєнних злочинів під час війн на Балканах [34], Резолюцією Ради Безпеки ООН 827 був створений міжнародний трибунал для переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права. Співпраця з Міжнародним кримінальним трибуналом щодо колишньої Югославії досі вважається важливим зобов'язанням Сербії, необхідним для вступу до Європейського Союзу. Цей судовий орган має

повноваження переслідувати осіб, винних у серйозних порушеннях міжнародного гуманітарного права, включаючи Женевські конвенції про закони і звичаї війни, у вчиненні геноциду та злочинів проти людяності, скоєних на території колишньої Югославії з 1 січня 1991 р. [35]. Міжнародний кримінальний трибунал переслідував воєнних злочинців – від солдатів до прем'єр-міністрів, президентів і генералів, включаючи югославське вище керівництво (колишнього президента Сербії та віце-прем'єр-міністра, колишніх начальника Генштабу, командувачів Югославської армії, колишнього керівника Міністерства внутрішніх справ Сербії) [36].

Президент Югославії С. Мілошевич, ще перебуваючи при владі, був звинувачений у воєнних злочинах, включно з порушенням Женевських конвенцій, злочинах проти людяності та геноциді (помер до винесення вироку). Попри обвинувачення міжнародного трибуналу, наступник Мілошевича В. Коштуница намагався запобігти передачі Мілошевича до міжнародного суду, але змушений був це зробити через сильний тиск міжнародної спільноти, зокрема попередження США про відмову в наданні критично необхідних кредитів і обіцянку надати Сербії членство в ЄС [37]. Після цього частину санкцій проти Югославії було скасовано.

Передача С. Мілошевича до міжнародного трибуналу стала важливим історичним прецедентом, який сприяв примиренню сторін [38; 39]. Хорватія та Сербія домовилися до 2010 р. врегулювати доти не вирішені проблеми біженців, а їх президенти здійснили обмін візитами. Водночас і досі у процесі врегулювання міждержавних відносин країн колишньої Югославії існують не вирішені проблеми, що впливає на процес примирення серед населення, особливо в Боснії та Косові.

Шляхи вирішення російсько-української війни

Очевидно, що жодна мирна угода не є можливою, доки сторони до цього не готові. Воюючі сторони можуть вести переговори та розробляти рамкові документи, але або їх не підписують, або підписавши не виконують. Ба більше, якщо сторони не готові до миру або не приймають умов угоди, вони не будуть їх дотримуватися, а використають для зміцнення власних військових спроможностей, щоб почати нову війну з метою покращення умов чи відновлення своїх позицій (наприклад, у випадках Хорватії та Нагірного Карабаху). Зрештою, у більшості випадків війни вирішуються саме воєнною силою, а угоди лише фіксують на папері те, чого сторони досягли на полі бою.

Хоча згадані конфлікти не були такими масштабними, як російсько-українська війна, підходи до їх вирішення можуть бути подібними. Окупація Росією Криму та частини Донецької і Луганської областей у 2014 р., а також подальше широкомасштабне вторгнення в Україну у 2024 р. було виправдано потребою «захисту власного російського населення» [40] (як це стверджували у випадку сербів у Югославії, вірмен у Нагірному Карабаху та росіян в Україні). Це є вкрай небезпечним прецедентом, адже таке виправдання війни може бути використане у будь-якій країні світу, де є значна частина російського населення.

Тому для завершення війни в Україні та забезпечення безпеки в Європі важливо продовжувати надавати військову та фінансову допомогу Україні, зберігати санкційний режим щодо Росії та її сателітів до повного завершення війни, та розробляти нові стратегії щодо Росії та недемократичних режимів,

таких як Китай, Іран, Північна Корея тощо. Також при формуванні мирної угоди важливо звернути увагу на деякі питання, зокрема:

Припинення вогню та моніторинг за його дотриманням. Першою та основною передумовою для укладення мирної угоди має бути припинення вогню на землі, в повітрі, на морі та створення демілітаризованої зони на кордоні з Україною або по лінії розмежування (демілітаризована зона має бути створена з обох боків). Припинення вогню може носити постійний чи тимчасовий характер за прикладом хорватського або нагірно-карабахського сценарію. При тимчасовому припиненні вогню розмежування має відбутися на наявній лінії фронту/зіткнення. Тимчасове припинення вогню є прийнятним лише за наявності угоди між українською владою та західними партнерами щодо військової підтримки (озброєння, військовий персонал, інструктори) та фінансової допомоги, а також готовності залучати підрядників, які здатні рекрутувати іноземні війська з бойовим досвідом для підтримки майбутньої операції. Українська влада може залучати іноземців, пропонуючи їм заробітну плату та додаткові пільги, включно з громадянством.

Припинення вогню вимагатиме міжнародної військової присутності для моніторингу режиму припинення вогню з обох сторін. Міжнародний персонал повинен мати військовий досвід і мандат, який дозволить здійснювати повноцінний нагляд за ситуацією та можливе втручання. Пауза у бойових діях може бути використана для перегрупування Збройних Сил України, підготовки нового персоналу та організації спільних навчань з іноземними військовими для забезпечення можливості проведення скоординованої операції. Після підготовки до військової операції окуповані території можуть бути повернуті під контроль української влади.

Територіальні питання. Територіальні питання є одними з найскладніших адже включають питання суверенітету країни та міжнародного права, зокрема прецедентів щодо втрати території за допомогою сили та або відмови від частини власної території задля мирної угоди. Як показує приклад Хорватії та Нагірного Карабаху, для врегулювання конфлікту необхідно вивести російських війська з усіх окупованих територій України і ввести миротворчий контингент саме на ці території для повернення цих територій до цивільного життя та забезпечення прав людини.

Компромісним варіантом може бути створення Міжнародної моніторингової місії на тимчасово окупованих територіях України, без участі Росії, для моніторингу за дотримання прав людини та можливості повернення громадян, які змушені були покинути ці території через війну. Також на цих територіях доцільно створити міжнародні цивільні адміністрації, які допоможуть здійснити підготовку до цивільного життя. Міжнародна адміністрація повинна координувати роботу виконавчих установ, забезпечувати свободу ЗМІ та дотримання прав людини протягом п'яти років. Росія може відправити цивільних спостерігачів для моніторингу дотримання прав людини, проте їхня кількість не може перевищувати кількість міжнародних спостерігачів. Після п'ятирічного перехідного періоду повинні бути проведені вільні та справедливі місцеві вибори під наглядом БДІПЛ ОБСЄ та інших міжнародних організацій. Внутрішньо переміщені особи з цих регіонів мають право брати участь у виборах як кандидати або виборці.

Компенсація за збитки та покарання винних у військових злочинах. Росія за рахунок власних ресурсів чи заморожених активів має компенсувати всі

збитки, спричинені війною, зокрема через зруйновану інфраструктуру та людські втрати. Військове та політичне керівництво, причетне до військових злочинів, має бути притягнуте до відповідальності через міжнародний трибунал. Питання співпраці з міжнародним трибуналом мають бути частиною угоди по зняттю санкцій з Росії та відновлення з нею співробітництва.

Права людини. Цей пункт передбачає забезпечення дотримання прав і свобод людини на територіях, які перебували під окупацією, забезпечення умов для повернення переміщених осіб на території їх проживання та гарантування їхньої безпеки, відновлення майнових прав (повернення будь-якого майна, вилученого незаконними діями, або компенсація за те майно, яке не може бути повернене).

Гарантії безпеки. Членство в ЄС і НАТО є найкращими гарантіями безпеки для України. У випадку неможливості повноцінного членства в НАТО, Україні можуть бути надані гарантії безпеки від країн-союзників на зразок статті 5 Північноатлантичного договору [41]. Це в свою чергу означає посилення України у військовому плані через технічну і фінансову допомогу, включаючи надання та продаж озброєння, постачання систем протиповітряної оборони, навчання військового персоналу та визначення переліку чітких дій у разі нападу на Україну з боку Росії чи іншої країни. Також це означає, що на Україну не покладається жодних обмежень щодо чисельності військового персоналу і виробництва озброєнь.

Гарантіями з боку Росії може виступати не лише підписання мирної угоди, але й готовність зменшити обсяг виробництва далекобійних ракет і дронів. Західні санкції та заморожені російські активи також слугуватимуть певною гарантією виконання Росією своїх зобов'язань (санкції можуть бути зняті лише після компенсації завданих війною збитків та передачі військово-політичного керівництва до міжнародного суду). Російські активи можуть бути використані для компенсації шкоди, завданої війною Україні.

Висновки та рекомендації. Досвід Балкан, Нагірного Карабаху та інших пострадянських конфліктів показує, що дипломатія, яка не підкріплена реальною силою, є обмеженою у своїй ефективності. Лише поєднання військових успіхів, політичної єдності та міжнародної підтримки може створити умови для справедливого і тривалого миру.

Для України головними уроками є:

1. Необхідність військової переваги. Жоден переговорний процес не буде успішним, доки Росія відчуває можливість нав'язати свої умови силою.
2. Недопустимість «замороженого конфлікту». Будь-яка форма відкладеного вирішення питання лише відкриває шлях до нової війни. Заморожений конфлікт має мати в своїй основі підготовку до повернення своїх територій через певний проміжок часу.
3. Пріоритет справедливості. Мир має супроводжуватися механізмами відповідальності за злочини, інакше він буде крихким і тимчасовим.
4. Міжнародні гарантії. Без чітких і юридично зобов'язуючих гарантій безпеки Україна залишатиметься вразливою до нової агресії.
5. Всеосяжний підхід. Поряд із військовим компонентом, потрібні реформи, відновлення економіки, зміцнення демократії та інтеграція до європейських і євроатлантичних структур.

Таким чином, мир в Україні може бути досягнутий лише через поєднання військової сили, дипломатії та правосуддя. Це не просто врегулювання локального конфлікту, а захист міжнародного правопорядку від повернення до епохи «права сильного». Успіх України у цій війні стане визначальним не лише для її власного майбутнього, але й для стабільності Європи та світу в цілому.

Список використаних джерел і літератури:

1. Венкіна К., Худякова О. Азербайджан та Вірменія підписали мирну угоду. 2025. URL: <https://www.dw.com/uk/azerbajdzan-ta-virmenia-pidpisali-mirnu-ugodu/a-73578874> (дата звернення 26.08.2025).
2. Dayton Peace Agreement. Organization for Security and Co-operation in Europe. 1995. URL: <https://www.osce.org/bih/126173> (дата звернення 25.07.2025).
3. Military Technical Agreement between the International Security Force (KFOR) and the Governments of the Federal Republic of Yugoslavia and the Republic of Serbia. *United Nations Peacemaker*. 1999. URL: <https://peacemaker.un.org/kosovoserbia-militarytechnicalagreement99> (дата звернення 26.08.2025).
4. Wise L. Case Study Bosnia-Herzegovina. *University of Edinburg*. 2017. URL: <https://www.thebritishacademy.ac.uk/documents/2794/Navigating-inclusion-in-peace-settlements-Bosnia-Herzegovina.pdf> (дата звернення 26.07.2025).
5. Bjarnason M. The War and War-Games in Bosnia and Hercegovina from 1992 to 1995. 2001. P. 19 – 20. URL: <https://www.nato.int/acad/fellow/99-01/bjarnason.pdf> (дата звернення 20.08.2025).
6. Bosnia, 1995—Operation Deliberate Force. The Value of Highly Capable Proxy Forces. 2017. URL: https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2017/04/9780815732419_ch1.pdf (дата звернення 18.08.2025).
7. Lambeth S. B. Reflection on the Balkan Air Wars. *Air Power History*. Spring 2010. P. 30 – 43. URL: https://media.defense.gov/2016/Mar/10/2001477403/-1/-1/0/PAGES%20FROM%202010_SPRING.PDF (дата звернення 20.08.2025).
8. The General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina. 1995. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/e/0/126173.pdf> (дата звернення 26.08.2025).
9. How Milosevic stripped Kosovo's autonomy – archive. 1989. URL: <https://www.theguardian.com/world/from-the-archive-blog/2019/mar/20/how-milosevic-stripped-kosovos-autonomy-archive-1989> (дата звернення 25.07.2024).
10. Resolution 1199. United Nations Security Council. S/RES/1199. 1998. URL: <http://unscr.com/en/resolutions/doc/1199> (дата звернення 25.07.2024).
11. OSCE Kosovo Verification Mission / OSCE Task Force for Kosovo (closed). Organization for Security and Cooperation in Europe. 1999. URL: <https://www.osce.org/kvm-closed> (дата звернення 18.07.2024).
12. Weller M. The Rambouillet conference on Kosovo. *International Affairs*. Volume 75. Issue 2. 1999. P. 211-251. URL: <https://library.fes.de/libalt/journals/swetsfulltext/5385086.pdf> (дата звернення 25.07.2024).
13. Military Technical Agreement between the International Security Force (KFOR) and the Governments of the Federal Republic of Yugoslavia and the Republic of Serbia. *United Nations Peacemakers*. 1999. URL: <https://peacemaker.un.org/kosovoserbia-militarytechnicalagreement99> (дата звернення 25.07.2024).
14. Interim Agreement for Peace and Self-Government in Kosovo (Rambouillet Accords). *United Nations Peacemakers*. 1999. URL: <https://peacemaker.un.org/kosovo-rambouilletagreement99> (дата звернення 25.07.2024).
15. Schroeder E. The Kosovo Crisis: Humanitarian Imperative versus International Law. *The Fletcher Forum of World Affairs*. Vol. 28, No. 1. Winter 2004. P. 179 – 200.
16. Bandow D. The U.S. Role in Kosovo. Testimony. 1999. URL: <https://www.cato.org/testimony/us-role-kosovo> (дата звернення 25.07.2024).
17. Schwabach A. The Legality of the NATO Bombing Operation in the Federal Republic of Yugoslavia. *Pace International Law Review*. Volume 11. Issue 2. Fall 1999. P. 11. URL: <https://digitalcommons.pace.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=&httpsredir=1&article=1240&context=pilr> (дата звернення 25.07.2024).
18. Secretary-General Deeply Regrets Yugoslav Rejection of political Settlement; Says Security Council Should be Involved in any Decision to Use Force. United Nations. Secretary-General SG/SM/6938. 1999. URL: <https://press.un.org/en/1999/sgsm6938.doc.htm> (дата звернення 25.07.2024).

19. UNMIK Fact sheet. United Nations Interim Administration Mission in Kosovo. 2024. ULR: <https://peacekeeping.un.org/en/mission/unmik> (дата звернення 25.07.2024).
20. The Vance Plan (UN Plan). PA-X Analytics. Peace and Transition Process Data. 1991. ULR: <https://pax.peaceagreements.org/agreements/wgg/1173/> (дата звернення 25.07.2024).
21. Sudetic C. Yugoslav Factions Agree to U.N. Plan to Halt Civil War. *The New York Times*. 1992. ULR: <https://www.nytimes.com/1992/01/03/world/yugoslav-factions-agree-to-un-plan-to-halt-civil-war.html?ref=croatia> (дата звернення 25.07.2024).
22. The Vance Plan (UN Plan). PA-X Analytics. Peace and Transition Process Data. 1991. ULR: <https://pax.peaceagreements.org/agreements/wgg/1173/> (дата звернення 25.07.2024).
23. Agreement on the Reopening of the Sarajevo Airport for Humanitarian Purposes. United Nations Peacemakers. 1992. ULR: <https://peacemaker.un.org/sarajevoairportagreement92> (дата звернення 20.07.2024).
24. Kinzer S. Slovenia and Croatia Get Bonn's Nod. *The New York Times*. 1991. ULR: <https://www.nytimes.com/1991/12/24/world/slovenia-and-croatia-get-bonn-s-nod.html> (дата звернення 21.07.2024).
25. "Maslenica" was a decisive battle. *Hrvatski Vojnik*. 1991. ULR: <https://hrvatski-vojn timer.hr/maslenica-was-a-decisive-battle/> (дата звернення 25.07.2025).
26. Resolution 958. United Nations Security Council. 1994. ULR: <http://unscr.com/en/resolutions/958> (дата звернення 25.07.2024).
27. McClellan D., Knez N. Operation Storm: Ending Humanitarian Disaster and Genocide in Southeastern Europe. *International journal of social sciences*. 2021. ULR: <https://www.semanticscholar.org/paper/Operation-Storm%3A-Ending-Humanitarian-Disaster-and-McClellan-Knez/7fb954e13902fd38cf8191c813d6832301df2cf1> (дата звернення 25.07.2024).
28. Operation Storm — The Battle for Croatia, 1995. ULR: <https://adst.org/2016/08/operation-storm-the-battle-croatia-1995/> (дата звернення 25.07.2024).
29. Basic Agreement on the Region of Eastern Slavonia, Baranja and Western Sirmium (Erdut Agreement). *United Nations Peacekeepers*. 1995. ULR: <https://peacemaker.un.org/croatia-erdutagreement95> (дата звернення 25.07.2024).
30. United Nations Transitional Authority in Eastern Slavonia, Baranja, and Western Sirmium, UNTAES (January 1996 - January 1998). 1998. ULR: <https://peacekeeping.un.org/mission/past/untaes.htm> (дата звернення 25.07.2024).
31. United Nations Mission of Observers in Prevlaka. UNMOP. 1996. ULR: <https://peacekeeping.un.org/mission/past/unmop/index.html> (дата звернення 29.07.2024).
32. The Bishkek Protocol. *United Nations Peacemakers*. 1994. ULR: <https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/Bishkek%20Protocol.pdf> (дата звернення 25.07.2024).
33. Bosnia Fact Sheet: Economic Sanctions Against the Federal Republic of Yugoslavia (Serbia and Montenegro). From a series of factsheets on the Bosnia Peace Process. Bureau of Public Affairs. 1995. ULR: https://1997-2001.state.gov/regions/eur/bosnia/yugoslavia_econ_sanctions.html (дата звернення 25.07.2024).
34. Bosnia War Crimes: The International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia and U.S. Policy. *CRS Report for Congress*. 1998. ULR: <https://sgp.fas.org/crs/row/96-404.pdf> (дата звернення 25.07.2024).
35. International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia 1993 – 2017. 2017. ULR: <https://www.icty.org/> (дата звернення 25.07.2024).
36. Kosovo Specialist Chambers (KSC) for the Court's consideration. Press Statement. 2020. ULR: <https://www.scp-ks.org/en/press-statement> (дата звернення 25.07.2024).
37. Erlanger S., Gall C. The Milosevic Surrender: The Overview; Milosevic Arrest Came with Pledge for a Fair Trial. *The New York Times*. 2021. ULR: <https://www.nytimes.com/2001/04/02/world/milosevic-surrender-overview-milosevic-arrest-came-with-pledge-for-fair-trial.html> (дата звернення 25.07.2024).
38. Serb leader apologises in Bosnia. *BBC News*. 2004. ULR: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/4072949.stm> (дата звернення 25.07.2024).
39. Serbia Adopts Resolution Condemning Srebrenica Massacre. *BalkanInsight*. 2010. ULR: <https://balkaninsight.com/2010/03/31/serbia-adopts-resolution-condemning-srebrenica-massacre/> (дата звернення 25.07.2025).
40. Ashby H. How the Kremlin Distorts the 'Responsibility to Protect' Principle. *United States Institute of Peace*. 2022. ULR: <https://www.usip.org/publications/2022/04/how-kremlin-distorts-responsibility-protect-principle> (дата звернення 25.07.2024).
41. Collective defence and Article 5. ULR: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_110496.htm (дата звернення 25.07.2024).

Марія Гелетій, кандидат політичних наук, віцепрезидент Української фундації в м. Женева (Швейцарія).